

KE KONKURENCI GENITIVU POSESIVNÍHO A INDIVIDUÁLNĚ POSESIVNÍCH ADJEKTIV V SOUČASNÉ MLUVENÉ ČEŠTINĚ

MARTIN JANEČKA – TEREZA KOUKLÍKOVÁ

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha, Česká republika
Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, České Budějovice,
Česká republika

JANEČKA, Martin – KOUKLÍKOVÁ, Tereza: On the competition of the possessive genitive and individual possessive adjectives in contemporary spoken Czech. *Journal of Linguistics (Jazykovedný časopis)*, 2020, Vol. 71, No 1, pp. 69 – 89.

Abstract: This article deals with the linguistic competition of the possessive genitive and possessive adjectives in contemporary spoken Czech language. It focuses on the differences between the constructions of the type *Barbořin byt* (*Barbora's flat*), *byt (naši) Barbory* (*the flat of (our) Barbora*) and *(naši) Barbory byt* (*(our) Barbora's flat*). The paper's aim is to find out which of the possessive structures are preferred by speakers (and alternatively for what reason) or whether the frequency of their usage is equal. At first, both ways of expressing the possession with all their restrictions are described from the theoretical point of view. Moreover, the semantic relation of possessivity is specified. The next section suggests the influences which may govern the preference of the speaker. Within empirical research, data from the corpus of spoken Czech (ORALv1) are examined and it is sought for explanation of factors that influence the choice of the structure. This also demonstrates whether one of the possessive structures has a dominant position or whether they occur in similar numbers.

Key words: possessive genitive, possessive adjective, possessive structures, corpus analysis, spoken Czech

1. ÚVOD

V našem článku navazujeme na linii, která již od 50. let minulého století zkoumá to, jak se proti sobě staví genitiv posesivní a individuální posesivní adjektiva. Tato jazyková záležitost bývá, podle našeho názoru, v používání běžné mluvy často neuvědomována. K takovému uvědomění může dojít pouze tehdy, setkají-li se mluvčí z rozdílných regionů. Jak bylo připomenuto v nejnovější studii na toto téma (Uličný, 2018, s. 499), moravští mluvčí se více vymezují vůči užití genitivu, naopak mluvčí z Čech mu dávají přednost. Vzhledem k horizontální mobilitě obyvatelstva se však mohou vlivy proměňovat v průběhu života a směrodatnými se stávají i další možná působení, nikoliv pouze místo původu a/nebo aktuální bydliště. Naším cílem je nejen důsledně popsat obě posesivní struktury, ale také uvést a zhodnotit jiné možné vlivy na volbu jedné z nich. Korpusovou analýzou se snažíme alespoň naznačit, jak se v mluveném jazyce projevují různé tendence a zda je konkurence struktur

rovnoměrná, nebo se mluvčí přiklání spíše k jedné z nich. Jak ukážeme dále, zatím není možné doložit tyto tendence pomocí výraznějšího množství dat, než jaké poskytuje korpus ORALv1.

2. TEORETICKÉ VYMEZENÍ

V následující části pojednáváme o genitivu posesivním a posesivních adjektivách, což sice nejsou výhradní způsoby, jakými můžeme v češtině vyjádřit posesivitu (srov. slovesa *mít, patřit, náležet* apod., která jsou nahrazována právě těmito formami), avšak pro svou kondenzovanou podobu bývají v mluvené podobě jednodušší a preferovanějším prostředkem (*Jarka má maminku, která je učitelka.* vs. *Jarčina maminka je učitelka.*).

2.1 Individuálně posesivní adjektiva

Posesivní adjektiva lze zařadit mezi adjektiva relační, neboť se vztahují k jiné substantivní substantci. Dále se diferencují na adjektiva druhově posesivní a individuálně posesivní (dále jen IPA), jejichž souvislost se ukáže v následujících oddílech. Vztah posledně zmíněných je dán tím, že substantivum, jež specifikují, je ve většině případů osoba, méně často pak zvíře nebo personifikovaná věc. Individuálností se míní to, že se, na rozdíl od druhově posesivních adjektiv, nerealizují ve vztahu ke skupině, nýbrž k jednotlivci, substantci jednotlivé (Grepel et al., 1995, s. 165). Jako relační adjektiva se nemohou stupňovat, míru posesivity by bylo možné vyjádřit jen v neobvykle znějících a málo užívaných spojeních, a to ještě za pomoci jiného výrazu a v transponovaném slovosledu, kde by adjektivum stálo až na konci věty (např. *Pracovna je víc Karlova než Alenina, protože ji používá častěji.*). Rys přivlastňování pak přirozeně spěje k tomu, že ve větě plní syntaktickou funkci atributu, tedy přivlasttku shodného (např. *pánova šála*), a od determinovaného členu přebírá jeho gramatické kategorie v rámci kongruence.

Formálně se tento druh adjektiv tvoří od substantiv, a to připojením sufixu *-ův* s podobami *-ova, -ovo* u substantiv mužského rodu, u rodu ženského pomocí sufixu *-in* s podobami *-ina, -ino* (Grepel et al., 1995, s. 165). Zvolení konkrétní podoby závisí na rodu substantiva, jež adjektivum blíže určuje, a také na jeho čísle, neboť v plurálu využívají další sadu koncovek (*-iny, -ini, -ovy, -ovi*). Pro skloňování byly vytvořeny dva jmenné vzory *otcův* a *matčín*, jež se však uplatňují pouze v 1. až 6. pádě singuláru a v 1. a 4. pádě plurálu, v ostatních pádech mají IPA tvary složené a skloňují se podle tvrdého adjektivního vzoru *mladý*. Skloňování je tedy smíšené (Havránek – Jedlička, 2002, s. 87).¹

¹ Ve slovenštině jsou to následující přípony: *-ov, -ova, -ovo* od osobních a zvířecích jmen mužského rodu a *-in, -ina, -ino* od osobních a zvířecích podstatných jmen ženského rodu (viz Ružička a kol., 1966, s. 219).

2.1.1 Situace ve slovenštině

Posesivní adjektiva se podle autorů (Ružička a kol., 1966, s. 220) zpravidla tvoří pouze ke jménům osob mužského a ženského rodu nebo k názvům zvířat. Od substantiv v neutru se tato adjektiva ve spisovné slovenštině netvoří, jelikož jejich funkci zastupuje genitiv příslušného substantiva, tak např. *kabát dievčaťa, čiapka bábätka, topánočka dojčiatka, zobák kuraťa* atd.

Pokud je majitel věci pojmenován pomocí sdruženého pojmenování (např. *starý otec, stará matka*), posesivita se realizuje tak, že se od substantiva utvoří posesivní adjektivum a adjektivum se vyjádří v genitivu, tak např. *starého otcova fajka, starej matkina záhrada*. Tento způsob přivlastňování je považován za spisovný a stylisticky neutrální, konstrukce typu *fajka starého otca, záhrada starej matky* mají oficiálnější ráz. U tohoto prvního typu přivlastňování již registrujeme (pomocí vyhledávacího google) i konstrukce s anteponovaným genitivem, např. *Cacovej dcéry priateľ Kristián*.²

Dvojitý způsob realizace posesivity je možný i tehdy, je-li např. majitel pojmenovaný substantivem specifikován pomocí zájmena nebo jakostního adjektiva i zájmena, např. *naš sused, dobrý sused, náš dobrý sused*. Posesivita se tedy vyjádří buď genitivem, např. *záhrada nášho suseda (dobrého suseda, nášho dobrého suseda)*, nebo tak, že se od substantiva utvoří posesivní adjektivum a atributivní komponenty jsou v genitivu, např. *nášho susedova záhrada, dobrého susedova záhrada, nášho dobrého susedova záhrada*. Druhý uvedený způsob vyjádření posesivity je vlastní hovorovému stylu a uměleckému funkčnímu stylu. U tohoto typu přivlastňování již rovněž registrujeme (pomocí vyhledávacího google) i konstrukce s anteponovaným genitivem, např. *od známej z Ruska jej otca auto*.³

2.2 Genitiv posesivní

Rovněž genitiv posesivní vyjadřuje vztah mezi členem řídícím, tzn. substantivem přivlastňovaným, a členem řízeným, tzn. substantivem v posesivním genitivu. Ve srovnání s posesivními adjektivy se zde jedná z hlediska tradiční syntaxe o vztah rekce, nikoli kongruence, a genitiv se nemusí shodovat v gramatických kategoriích s řídícím členem, ačkoliv právě pádem vyjadřuje svou závislost na něm. Přestože nelze hovořit o rozdělení z hlediska formy a zároveň významu, jak jsme uvedli u konkurujících adjektiv,⁴ skupinu genitivů posesivních (adnominálních) je možné diferencovat alespoň významově. Vedle typů, jako jsou např. genitiv vlastnosti nebo genitiv partitivní, je do této skupiny řazen právě genitiv posesivní (Grepl et al., 1986, s. 266 – 268).

² <https://forum.gunshop.cz/iv-zraz-vzduchovkarov-slovensko-t6573.html>.

³ <https://upload.latest.facebook.com/kamiony.nasa.srdcovka/posts/2537294449825646>.

⁴ Připojení sufixu, a tedy odlišení formy od ostatních adjektiv, v sobě zároveň zahrnuje sémantické odlišení daného vztahu.

Sémantické rozšíření se oproti IPA týká také přímo vztahu vlastnictví, neboť kromě jednotlivé osoby může genitiv přivlastňovat také věci, např. *rám obrazu*. Zatímco u IPA má silný vliv buď gramatická kategorie životnosti u životných maskulin, nebo sémantický rys „člověčenství“ u substantiv rodu ženského (Piřha, 1991a, s. 4), u genitivu žádné takové omezení neregistrujeme a nepřítomnost sufixů vázaných na výše uvedené morfosyntaktické kvality užití genitivu rozšiřuje (dále v oddíle 2.3).

Rys přivlastňování udává ve větě opět jednoznačnou syntaktickou funkci přivlastku neshodného (*šála (toho) pána, auto (naši) Lenky*). Tento typ atributu se projevuje na rovině slovosledné, neboť se nachází v těsné blízkosti za substantivem, je muž přivlastňuje. Postpozice nemusí být dodržována v případě, je-li genitiv postaven na konec věty jako část přísudku a důraz se tak klade na vlastnictví, probíhající v současnosti (Svozilová – Uhlřřová, 1990, s. 14), např. *Ty knihy jsou (tvoji) Pavly*.

2.2.1 Situace ve slovenřtině

Tak jako popis jiných pádů, je i pojetí genitivu, konkrétně adnominálního, v Mikově koncepci řeřeno v souladu se snahou vymezit invariantní význam prostých pádů, resp. určit základní význam daného pádu a z něj teprve ostatní dílčí významy vyvozovat.

Genitiv obecně podle Frantiřka Mika (1962) vyjadřuje primárně vztah příslušnosti, k čemuž má podle autora ze všech pádů nejlepší dispozice, protože dativ by označoval vztah příliš volný, nominativ, akuzativ a instrumentál zase až totožnost dvou entit (např. *chudák Miřo*).

Genitiv adnominální je gramaticky charakterizován jediným příznakem, postavením při jiném substantivu, které je mu nadřazené a které si ho řádá jako fakultativní doplnění. Podle Mika tu můžeme hovořit o fakultativní intenci substantiva. Základním druhem genitivu adnominálního je genitiv příslušnosti a z něj jsou poté odvozeny genitivy ostatní: genitiv nositele děje/patientu, genitiv vlastníka, genitiv druhové příslušnosti, genitiv druhu, vlastnosti a míry, genitiv obsahu, měřeného obsahu a genitiv množství.

2.3 Vztah posesivní v užřším a řirřím pojetí

Uvedli jsme, že IPA a genitiv posesivní udávají vztah přivlastňování. V užřším pojetí se jedná o takový druh přivlastňování, který Petr Piřha popisuje jako „vztah (právní) poseze, vlastnictví, zachycený konstrukcí se slovesem být či mít (plnovýznamovým), PA, G“ (Piřha, 1991b, s. 85). Jak následně poznamenává, tento úzce vymezený vztah není schopen postihnout další významové rysy, které vznikají mezi oběma substantivy. K nim začleňuje například situaci, při níž určitá část náleží nějakeému celku, avřak není definována jako právní poseze (*Barbořina noha/nemoc, rám obrazu*), podobně přiřazujeme-li vlastnost k často abstraktnímu ději nebo jiné substanci (*hlasitost smíchu, Tomášova namyřšenost*, Piřha, 1991b, s. 82).⁵

⁵ Obvyklá poučka, že genitiv přivlastňovací či individuálně PA koresponduje při zpětném převedení se strukturou obsahující sloveso *mít*, zde neplatí, jestliže význam je rozřřen o další odstíny než jen vlastní posesivita (**Tomáš má/vlastní namyřšenost*).

Pro tyto druhy přivlastnění pak autor zavádí pojem vztahu přináležitostního, který lze aplikovat i tehdy, naznačuje-li IPA, že přívlastek určený dějovým substantivem je významově objekt/patens nebo subjekt/konatel děje substantivem vyjádřeného (Piřha, 1991b, s. 83), např. *Tomášova tvorba, bratrův smích* (srov. **bratr má smích*). To ostatně platí i pro genitivní podobu: *smích (našeho) bratra*. Totožné rozšíření od vlastního vztahu posesivního na přináležitostní Petr Karlík uvádí rovněž u genitivu posesivního, jemuž jako Piřha u IPA přidává význam autorství, tzv. genitiv původce, např. *verše Jana Skácela* (viz *Skladba spisovné češtiny*, 1986, s. 266 – 267). Jelikož výsledek autorské činnosti přináleží danému autorovi, tento druh genitivu a s ním i IPA takového významu můžeme zařadit také pod přináležitostní vztah, jež však stále řadíme pod posesivitu, a to v širším slova smyslu. Vidíme tedy, že vztah posesivní, jenž představuje základní vlastnost obou porovnávaných struktur, nemusí být nutně vázán pouze na znázornění „materiálního“ vlastnictví.

O sémantice IPA a posesivního genitivu uvažoval na Slovensku ještě dříve Juraj Furdík (1988), který navrhoval termíny „příslušnostné adjektíva“ a „posesívna špecifikácia“ jako jedny z možných realizací příslušnostního vztahu, přičemž konkretizace významu zde představuje pouze jednu z možných konkretizací, tak např. *otcov kabát*, ale *otcovo zaucho*, *mačací chvost*, ale *mačacia chôdza* apod.

2.4 Konkurence ve větě a omezení konstrukční

V následující části poukazujeme na to, jaká konstrukční omezení ve větě platí pro genitiv a IPA. Druhá uvedená mají omezení podstatně více, protože se nedají vytvořit:

1. od substantiv středního rodu;⁶
2. od substantiv s adjektivním skloňováním⁷ (*krejčí, hajný, pokojská, Černý, Horáková*);
3. od obecných jmen zakončených na příponu *-yně* nebo *-ice* (*vládkyně, sestřenice*, k výjimkám Prouzová, 1986, s. 54 – 55);
4. od pojmenování víceslovných, nejčastěji od spojení křestního/obecného jména a příjmení (*pan Dvořák, Hana Dvořáková*);
5. od výrazů, které jsou rozvity dalším přívlastkem (**její strýcovo kolo*);⁸
6. od substantiv v plurálu (*zbraň policistů*).⁹

Další základní omezení je spíše významového charakteru – netvoří se od jmen zvířat, která jsou v daném kontextu bez příznaku individualizace, např. *kožíšek kočky* oproti *kočiččin dort* (Grepl et al., 1995, s. 165 – 166).

Všechny uvedené limitace se kompenzují genitivem posesivním, jehož jediné omezení spočívá v pragmatice. Mluvíci by se měl vyhýbat užití posesivního genitivu

⁶ Pro slovenštinu platí totéž omezení, viz Ružička a kol., 1966, s. 220.

⁷ Téhož názoru jsou např. i autoři *Mluvnice češtiny 1* (Horálek, K. a kol., 1986, s. 370), kteří tvrdí, že druhově vztahová adjektiva nelze tvořit od vlastních jmen se skloňováním složeným.

⁸ V tomto bodě se situace v češtině a ve slovenštině odlišují, srov. Ružička a kol., 1966, s. 220.

⁹ Snad jen v přeneseném významu slova – *jejich zbraní je vytrvalost, odhodlání* atd.

bez dalšího determinujícího členu, a to především u jmen osobních, ať už apelativ či proprií (např. *kabát Františka* versus *kabát našeho Františka*). Oldřich Uličný uvádí, že holý genitiv porušuje „požadavek explicitního a intelektuálního způsobu vyjadřování vlastní spisovnému jazyku“ (Uličný, 2018, s. 498), protože právě implicitnost odkazující k nevyřčeným skutečnostem je zavádějící a z hlediska vyjádřených informací nedostatečná pro význam celého slovního spojení. U jmen vlastních také uživatel holého genitivu porušuje také tzv. „aspekt zdvořilostní“ (Uličný, 2018, s. 497) tím, že vynechá kvůli předpokladu jasné dekodovatelné implicitnosti např. křestní jméno: *hry Čapka* místo *hry Karla Čapka* (podobné příklady tamtéž). Ačkoliv *Příruční mluvnice češtiny* považuje takové spojení podstatných jmen za běžné (např. *noty hudebníka, řetizek Jany*), stále jsou nestandardním jevem (Grepl et al., 1995, s. 506). Vhodnější je uchýlit se k IPA, protože absence determinujícího členu umožňuje derivaci, kterou by jinak omezovala víceslovnost pojmenování (Grepl – Karlík, 1986, s. 267).

O konkurenci genitivu a adjektiv mluvíme tehdy, je-li ve větě umožněno užití obou způsobů, aniž by jedna z podob byla limitována morfologicky či syntakticky. Obecně platí, že tam, kde je nutno obsáhnout vztah ke konkrétnímu individuu, volíme IPA, resp. genitiv s determinujícím členem (nejčastěji zájmenem). Naproti tomu přívlastek odkazující k reprezentantu obecné třídy, výjimečně neurčitému jednotlivci, mnohem častěji bere genitivní podobu a někdy jej můžeme jednoduše nahradit druhově posesivním adjektivem (Grepl et al., 1995, s. 507), srov. *dívčiny vlasy / vlasy (té) dívky* a *vlasy dívky / dívčí vlasy*, popř. *vlasy nějaké dívky*. Informační nedostatečnost vlivem vynechaného členu se může projevit ve významové ambiguitě, kde není zřejmý obsah reference genitivu a vztah je zastřen, srov. *průkaz řidiče* ve smyslu *průkaz toho řidiče* nebo *řidičský průkaz*.

Je však třeba poznamenat, že situace je oproti psanému jazyku (většinou oficiálních a veřejných projevů) jiná v jazyce mluveném (většinou neoficiálních a neveřejných projevů). Nejen že jazyk mluvený ze své povahy směřuje různé vrstvy jazyka, ale také všechny jazykové prostředky bez ohledu na jejich gramatickou (ne) správnost a onu substandardnost nejsou mluvčími vnímány jako nedostatečné, pokud naplňují komunikační funkci a záměr. Proto také mluvčí často nedbá na normativnost projevu a neposuzuje případné chyby ve spisovnosti tak přísně, což umožňuje i rozvinutí zcela nových jazykových struktur (Čechová et al., 2008, s. 201). Nadto je rozhovor vždy „zasazen do konkrétní komunikační situace ve smyslu sociálním (vzájemná znalost komunikantů a jejich sociálního statutu) i fyzickém“ (Čechová et al., 2008, s. 197), tudíž se účastníci komunikace nachází ve společném prostoru sdílených znalostí. Tyto znalosti samozřejmě mohou mluvčí vzájemně zvětšovat, avšak pokud např. znají objekt komunikace, ví, o kom se mluví, není nutno odkazovat ještě za pomoci determinujícího členu.

2.5 Vývoj konkurence genitivu posesivního a individuálně posesivních adjektiv

Rozložení obou posesivních struktur údajně není rovnoměrné. Již od 70. let dvacátého století se objevují sestupné tendence, co se týká užití IPA. Podle Josefa Vachky se neukazuje nic příliš překvapivého, jelikož se jedná o výsledek průběhu známého již od staré češtiny, v níž se adjektiva postupně nahrazovala genitivem (Vachek, 1972, s. 146). Autor sleduje také genitiv objevující se v publicistickém stylu, jenž neobsahuje determinující člen, a přesto se vztahuje k určitému individuu (Vachek, 1972, s. 146). Je tedy evidentní, že nejde o záležitost pouze dnešní, viz k tomu Uličný (2018, s. 497), ale že zde existuje již několik desítek let. Ve svém článku to potvrzují autorky Naďa Svozilová a Ludmila Uhlířová (1990, s. 17), jež prezentují předpoklad, že genitiv bude postupně dominovat. Zmiňují se také o tom, že záměna funkce neprobíhá jen u genitivu, nýbrž také u adjektiv, jež se v daných spojeních začínají chovat jako genitiv a odkazují k obecné třídě nebo kategorii (Svozilová – Uhlířová, 1990, s. 15), např. *noty hudebníkovy* v generickém smyslu *noty hudebníka*.

Podobnou záměnu pozoruje také P. Piřha (1991b, s. 87), jakmile přídavné jméno přestává nést charakteristiku individuálního proto, aby se ve větách, kde figuruje společně s genitivem, vyhnulo nadměrnému kladení několika genitivních vazeb za sebou. Autor dále nevidí rozdíl mezi genitivem a adjektivem, pokud se odvozují od *proprie*, neboť z pohledu individuální reference nezáleží na tom, jakou konstrukci použijeme pro vyjádření přívlastnění (Piřha, 1991b, s. 86), vlastní jméno se bude vždy pojit s jednotlivcem, např. *Davidovy hodinky – hodinky (našeho) Davida*. Vlastní jména zjednodušují volbu IPA, protože „je rys jedinečnosti dán už v samé jejich pojmenovací podstatě“ (Svozilová – Uhlířová, 1990, s. 15), z čehož vyplývá, že jim přirozeně odpovídají právě posesivní adjektiva, která sdílejí onen rys jedinečnosti. U apelativ se totiž pokládá skutečňuje výběr ze dvou možností (*ibid.*), je-li zde umožněna konkurence obou způsobů, a to podle toho, jaký odkaz je třeba uplatnit – obecný nebo individuální.

Kromě toho, že se Uličný (2018, s. 497 – 500) shoduje s naznačenými tendencemi, jako je přírůstek holého genitivu, také poznamenává, že genitiv zatlačuje IPA, a upozorňuje i na doprovodný a velmi podstatný fenomén, a to změnu slovosledu u genitivu. Přestože vyjadřuje neshodný přívlastek, který se standardně nachází v postpozici, tedy za určovaným substantivem, všímá si autor, že v mluvené i psané řeči se navzdory gramatickým pravidlům tato postpozice mění v antepozici, přičemž proměna má tento průběh: *Lenčina zahrada – zahrada naší Lenky – zahrada Lenky – Lenky zahrada*, popř. *naší Lenky zahrada* (anteponováno celé spojení i se zájmenem), ostatně k tomu už dříve Pavel Jančák (1997, s. 207 – 208). Některé mluvnice přitom předsunuté postavení genitivu jakožto přívlastku hlavně v mluvené řeči připouští (Grepel et al., 1995, s. 210).¹⁰

¹⁰ Ostatně poukazům na tento jev se věnují i autoři jiní. Tak např. Novotná tvrdí, že přívlastek vyjádřený podstatným jménem v genitivu se vyskytuje bezprostředně za řídícím substantivem (*slavné sym-*

2.6 Možné vlivy působící na volbu genitivu posesivního vs. IPA

Z výkladů jednotlivých autorů v předchozí kapitole vyplývá, že mluvčí dávají přednost spíše genitivu posesivnímu před IPA. V tomto oddílu se budeme věnovat tomu, jaké vlivy (kromě regionálních) mohou při konkurenci působit na výslednou volbu. Musíme přihlídnout k tomu, že analyzujeme výsledky z korpusové databáze neformální a neveřejné mluvené češtiny, a tak by se výsledky i mechanismus rozhodování pravděpodobně lišily od češtiny psaných oficiálních a veřejných komunikátů, avšak uvedené vlivy je možné vztáhnout rovněž na neoficiální (byť v podstatě veřejnou nebo poloveřejnou) češtinu psanou, což se týká např. facebookových komunikátů, kde se hovoří o tzv. psané mluvenosti (srov. Čechová, 2000, s. 328).

Nejprve uvedeme činitele¹¹ ovlivňující výběr genitivu namísto posesivního adjektiva, i když pro užití posesivního adjektiva hovoří všechny podmínky, tak jak je vymezila ve svém článku Hana Prouzová (1964, s. 139). Podle ní je důležitá zejména povaha vztahu mezi oběma částmi spojení: ve vztahu předmětovém existuje tendence upřednostnit genitiv (*voliči Johnsona*) a ve vztahu podmětovém spíše posesivní adjektivum (*Johnsonovo předsednictví*). Ve vztahu objektovém se rovněž uplatňuje povaha určovaného substantiva:¹² se jmény činitelskými se více pojí posesivní adjektiva (*Krejčířův obhájce*), s dějovými substantivy se více pojí genitiv (*svržení Cháveze*).

Co se pak týká činitelů ovlivňujících volbu adjektiva namísto genitivu, jsou zde podle Prouzové (1964, s. 140) v zásadě tři hlavní. Jednak je jím a) srozumitelnost a jasnost vyjádření, tedy posesivní adjektivum se používá i u přivlastňování druhového, pokud je determinované jméno dále rozvíjeno. Roli může hrát i b) hledisko slovosledné: přivlastňovací adjektivum se většinou nachází před determinovaným jménem, genitiv za ním (Prouzová, 1964, s. 141). Třetím kritériem může být c) projev oslabené normy, přičemž obě možnosti jsou považovány za gramaticky rovnocenné, avšak jejich aktuální použití závisí na konkrétním funkčním stylu. Dodejme však, že jde 1) o kritéria zvažovaná před půl stoletím a 2) kritéria zvažovaná zejména pro psanou, spisovnou podobu češtiny, tedy komunikaci veřejnou a oficiální.

Co se týká sféry mluveného jazyka, vidíme první možný důvod preference genitivu v relativně nesnadném skloňování IPA, které je označováno jako smíšené. K použití správných tvarů si mluvčí musí vždy uvědomit, podle kterého ze vzorů

fonie Antonína Dvořáka). V hovorovém jazyce je však podle ní běžná i poloha neshodného přivlastku před řídícím jménem: *mého dědečka bratr, našeho souseda zahrádka, Járy tatínek* apod. (Novotná, 2013, s. 6).

¹¹ Vliv těchto činitelů i činitelů majících vliv na volbu adjektiva namísto genitivu sumarizuje a zhodnocuje ve své práci i Novotná (2013, s. 13 – 15).

¹² V opozici k tomuto tvrzení stojí názor Novotného (1979, s. 182), který tvrdí, že genitiv přivlastňuje oproti adjektivu výrazněji, jelikož se většinou nachází za determinovaným jménem, tak např.: *Opozici strany vyjádřily naději, že odchod Madura (proti Madurův odchod) otevře cestu k novému a úspěšnému jednání*.

(jmenného či adjektivního složeného) skloňuje, a proto nezřídka dochází k chybám. Václav Cvrček a kol. (2010, s. 204; kurzíva originálu) tvrdí, že především „v mluvené řeči jsou obvyklé i složené tvary ve významu přivlastňovacích adjektiv v nepřímých pádech, zvláště Gsg., příp. Lsg. všech rodů, např. z *Kaprový ulice*, vo *Katčíným kole*; někdy se užívají i v N a Asg. neutra, např. *máminý pero*.“ Jinými slovy, mluvčí zde analogicky upravuje formu slova tak, aby se i v pádě s obvyklou jmennou deklinací dala skloňovat podle adjektivního vzoru *mladý*. Je tedy možné upozorovat, že v běžné mluvě existuje snaha zjednodušovat použití tohoto jevu pomocí pozměněné deklinace. Dalším stupněm tohoto zjednodušení je pak logicky genitivní konstrukce. Ta oproti IPA zůstává nesklonná, není zapotřebí hledat skloňovací vzor a mluvčí se tak vyhne potenciálním problémům se (smíšeným) skloňováním spojeným.

Druhý důvod se dá vysledovat v již dříve nastíněném kontrastu mezi omezeními platícími pro tvorbu obou způsobů. Zatímco ta morfosyntaktická výrazně ohraničují tvoření IPA, u genitivu se jedná spíše o hranice pragmatické. Přesto mluvčí jeho přemístěním před určované substantivum napodobují pozici a funkci determinujícího adjektiva, ačkoli neshodnému genitivnímu přívlastku formálně zůstává rekční vztah. Za výhodu genitivu posesivního bývá uváděna jeho významová rozšířenost. Ačkoliv jsme v oddílu 2.3 uvedli, že vztah rozšířené posesivity, tedy přináležitosti nebo příslušnosti, lze aplikovat pro obě skupiny, je možné, že IPA jsou v mysli mluvčích spojována více s posesivitou ve smyslu vlastnění. N. Svozilová a L. Uhlířová (1990, s. 14) poznamenávají, že právě posesivní genitiv se často nalézá v takových spojeních, kde vztah mezi substantivy není jen čistě vlastnický.

Nejintuitivnějším důvodem, který se nabízí zejména pro mluvený jazyk, je ten, že mluvčí postupně přestávají rozlišovat jakékoliv vztahy obsažené v té či oné formě, tedy zda jimi chtějí vyjádřit referenci k jednotlivci nebo ke třídě, kategorii. Uvedli jsme, že v prostém sdělení někdy tato znalost ani není potřeba, protože se většinou odkazuje k individuu. Do popředí se tak mohou dostávat jiné aspekty hrající roli při rozhodování, jaký prostředek mluvčí zvolí pro vyjádření posesivity. Je to například aktuální členění větné (viz Svozilová – Uhlířová, 1990, s. 15; Piřha, 1991a, s. 7). Druhý člen v nominální frázi je výpovědně důležitější, což odpovídá pozici genitivu, a tak pokud chce mluvčí vyjádřit důležitost osoby, již se přivlastňuje, volí raději ten, srov. *Eliščina kočka* a *kočka (té) Elišky*; *Filipův telefonát* a *telefonát (našeho) Filipa*. Shodný přívlastek coby IPA může samozřejmě stát těsně za substantivem – oproti genitivu není gramaticky vázán jen na jednu pozici (Piřha, 1991a, s. 7) – takové spojení však není bezpříznakové. Naopak adjektivní podoba umožní zdůraznění řídicího substantiva, které se tak ocitne blíže konci věty a stane se kontextově nezapojeným členem.

Někteří autoři se zmiňují také o vlivu cizích jazyků, a to ruštiny (viz Vachek, 1972, s. 146; Svozilová – Uhlířová, 1990, s. 17), kde redukce posesivních adjektiv

a kladení genitivu posesivního namísto nich je již běžným postupem, popřípadě angličtiny (Uličný, 2018, s. 499), což souvisí opět se slovosledem.¹³

Posledním odůvodněním preference genitivu navazujeme na F. Uličného (2018, s. 500) – je jím morfonologická alternace, které se mluvčí snaží vyvarovat z důvodu jednodušší výslovnosti. Podobně jako u neměnné podoby genitivu z pohledu skloňování, i tady je mluvčí ovlivněn touto usnadňující neměnností, zde „stabilitou finálního fonému“ (ibid.) – nemusí měnit hlásky a soustředit se na jejich správnou artikulaci. Nutno podotknout, že alternace se týká hlavně substantiv v ženském rodě, u tzv. hláskových alternačních dvojic, jak je uvádí Uličný, např. *g – ž (Helga)*, *k – č (babička)*, *r – ř (Barbora)*, *n – ň (Martina)* apod. (ibid.).¹⁴ Tomuto aspektu se věnuje i Petra Novotná (2013, s. 3), která ve své práci zjišťovala, kterému ze dvou konkurenčních prostředků pro vyjádření posesivního vztahu se v beletristických textech dává přednost.

P. Novotná (2013, s. 52) uvádí, že důvodem volby tvaru posesivního genitivu namísto adjektiva může být u některých výše uvedených jmen palatalizace hlásek. K obměně hlásek *r/ř* by došlo u proprii *Moir*a a *Mora*, zadopatrové souhlásky *g/k* by se modifikovaly na sykavky *ž/č* u jmen *Helga* a *Jessika*. Spojení s posesivním adjektivem naopak převládá u jména *Olga*, u kterého se nachází 11 tvarů s palatalizací *g > ž* a pět případů s posesivním genitivem. Po analýze spojení, která získala práci s korpusem, dochází k závěru, že v dílech z oblasti beletrie se posesivita vyjadřuje většinou posesivním adjektivem (Novotná, 2013, s. 57). Na druhou stranu podle P. Novotné (2013, s. 52) převažuje posesivní genitiv u jmen jako *Annie* – zde však podle našeho mínění není potenciálním problémem palatalizace (záležitost zvuková), nýbrž dvě po sobě následující *i* (záležitost grafická). V analýze P. Novotné se rovněž často vyskytují jména jinojazyčná, zejména z anglosaského prostředí, od kterých není běžné tvořit posesivní adjektiva a palatalizace se tak nemůže promítnout – to rovněž hovoří pro užití tvarů posesivního genitivu. V psa-

¹³ Angličtina disponuje pro vyjádření posesivity v širším slova smyslu buď substantivem v přivlastňovacím pádě (*mother's*, tento tvar v češtině chápeme jakožto adjektivního charakteru), nebo substantivem s předložkou *of* (*the table of her roommate*). Anglický adnominální pád dovoluje mluvčímu obě možnosti – substantivem může odkázat jak k obecné třídě, tak k individu; rozeznáváme tzv. generický a negenerický přivlastňovací pád, který se v mluvené řeči dále diferencuje přízvukem. Protože se v angličtině přivlastek, jež překládáme jako IPA, považuje spíše za slovo s převahou substantivních rysů, lze jej docela snadno modifikovat a rozvíjet, což v češtině umožněno není. Setkáváme se tak se spojením typu *a beautiful woman's coat*, *her father's farm* (Dušková et al., 2003, s. 88 – 89). Takové struktury se opravdu podobají předsunutým genitivním konstrukcím typu *naší Lenky zahrada*, kde lze jednak rozvíjet genitiv, jednak zachovat negenerickou referenci, kterou by ve stejné pozici mělo právě IPA. Rozvíjení je však také omezené, jelikož existují případy, kde vzhledem k dalšímu přivlastkovému určení musí anglický mluvčí použít zároveň vazby s genitivem (viz Dušková et al., 2003, s. 93).

¹⁴ Předpokládáme, že z důvodu absence morfonologické alternace u těchto substantiv ve slovenštině bude tendence používat anteponovaný genitiv posesivní nižší než v češtině. Pro ověření těchto předpokladů na datech je prostor v budoucích výzkumech.

ném jazyce pak problém nepředstavuje z hlediska příjemce (čtenáře) např. alternace v případě *Olga – Olžin*, což je sice jméno původem skandinávské, nicméně u nás již dostatečně zdomácnělé.

Na potenciální vliv morfonologické alternace, avšak v mluvené češtině, se zaměříme i v naší korpusové sondě.

3. KORPUSOVÁ SONDA

Pomocí korpusu neformální mluvené češtiny ORALv1 se alespoň pokusíme naznačit, zda mluvčí u vybraných substantiv preferují spíše posesivní genitiv namísto posesivního adjektiva. Předdesíláme, že naše sonda si nečiní nároky na úplnost popisu mluvené češtiny, daleko spíše chceme poukázat na kvalitativní aspekty jistých, dosud nepopsaných tendencí v mluvené češtině.¹⁵ Pro naši analýzu jsme vybrali šest obecných a čtrnáct vlastních jmen, u nichž budeme zkoumat konstrukce s možnou konkurencí struktur. Do značné míry (spolu)určuje (podvědomý) výběr mluvčího ze dvou možností kontext, jenž někdy dokonce omezuje samotnou tvorbu pojmenování. Pokusíme se nastínit, který z vlivů by mohl nasměrovat preferenci mluvčího, přičemž máme za to, že většinou nepůsobí pouze jeden z nich. Původu mluvčích se věnovat nebudeme, neboť je to podle nás faktor námi sledovaným faktorům nadřazený. Ve výběru jsme se soustředili na takové výrazy, které:

- mají vyšší frekvenci v korpusu (každodenně užívaná slova označující příbuzenské vztahy, patří k základní slovní zásobě, často ve familiární podobě);
- mají morfonologickou alternaci při derivování individuálních posesivních adjektiv;
- jsou mužského rodu a jsou v identickém množství jako substantiva ženského rodu, jež podléhají alternaci.

Pro sledování genitivního způsobu přivlastnění, u něhož budeme zkoumat i substandardní výskyt anteponovaného genitivu (bude se zde nepochybně vyskytovat více než v podobě psané), jsme zavedli třístupňovou škálu, která má následující parametry:

1. stupeň: Postponovaný genitiv je jedinou možností v dané větě, neboť použití adjektiva je konstrukčně omezeno.
2. stupeň: Genitiv je v postpozici, ačkoliv pro dané substantivum bylo možno zvolit individuálně posesivní adjektivum.
3. stupeň: Genitiv je anteponován.

¹⁵ Limitujícím faktorem (na druhou stranu však neocenitelným pomocníkem) je zde i korpus ORALv1, kde sice nelze automaticky hledat sledované struktury pomocí dotazů jako např. [lemma="táty"] [tag="NN..1.*"], avšak dat je takové množství, že je lze projít manuálně. Přijímáme tedy potenciální námitku, že data v tabulkách neukazují žádnou z tendencí přesvědčivě, na druhou stranu v korpusu ORALv1 jsme prošli všechny dostupné výskyty.

Z této škály vycházíme při naší analýze především. Porovnáváme tedy následující aspekty konkurence:

- která ze struktur se vyskytuje častěji celkově;
- která ze struktur se vyskytuje častěji u obecných a která u vlastních jmen, nebo zda je jejich frekvence srovnatelná;
- u jmen ženského a mužského rodu sledujeme totéž s přihlédnutím k morfológické alternaci;
- podobu genitivu a to, zda již do mluvené podoby pronikl sklon k jeho antepozici.

3.1 Obecná jména

Data hovoří spíše pro potvrzení naší hypotézy, že pro většinu postponovaných genitivů je platné, že vynechává-li u něj mluvčí determinující člen, předpokládá společnou znalost s ostatními mluvčími a nemá potřebu substantivum dále určit, jelikož je pro účastníky komunikace samo o sobě informačně a lexikálně úplné.

Femininum *máma*

První analyzovaný výraz, u něhož neprobíhá alternace, avšak patří k nejužívanějším slovům české slovní zásoby, se objevil v korpusu v níže uvedeném rozložení. Údaj celkové frekvence vyjadřuje průměrný počet výskytů na milion slov.

Tab. 1: femininum *máma*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	7	4	8	19	2,99
Adjektivum				10	1,57

Anteponovaný genitiv jsme ze tří sledovaných stupňů škály zaznamenali nejčastěji.

(1) *a nakonec její sestra jako Jirkovo teta mámy sestra přivezla.*

V konstrukci¹⁶ (1) můžeme vidět rovněž snahu mluvčího zjednodušit skloňování IPA jihozápadočeskou sufixální variantou *-ovo*. V tomto případě zřejmě mluvčí napodobuje pozici adjektiva a využívá další možnosti nesklňovat.

(2) *Michalový mámy manžel a Zdeňkový mámy tatínek.*

V konstrukcích typu (2) navíc dochází ke spojení dvou jevů zároveň: na jedné straně antepozice genitivu, na straně druhé analogického adjektivního skloňování

¹⁶ Doklad ponecháváme vždy v té podobě, jaká se vyskytuje v korpusu ORALv1 – neopravujeme tedy např. interpunkci větou apod.

v pádě s obvyklou jmennou deklinací (*Zdeňkovy mámy*). Mluvčí by nemohl volit kvůli víceslovnosti pojmenování jinak ani v případě ponechání postpozice.

Druhý, „konkurenční“ stupeň analýzy registrujeme v následujících kontextech:

(3) A: *Jindra je manžel jeho mámy* B: *manžel mámy prostě*.

V úryvku z dialogu (3) se nejedná o konkurenci v plném slova smyslu. Mluvčí si usnadňuje pochopení rodinných vztahů prostým vynecháním determinujícího členu, zatímco ponechává fixní konstrukci genitivu s determinujícím členem.

(4) *z těch Strážovic pocházela babička co byla máma mámy, moje teda babička*.

V konstrukci (4) je důvod volby slovosledný. Mluvčí chce zdůraznit rodinnou vazbu na svoji matku a klade apelativum v genitivu blíže konci věty.

(5) A: *čí to je pozemek?* B: *náš, jakoby mámy no; kdyby mý mámě dali, ta zahrada má bejt mámy*.

V úryvku z dialogu (5) hraje roli jak slovosled (navzdory elipse slova *pozemek* jde o zdůraznění vlastnika), tak nápodoba předchozího krátkého zájmena *náš* a substantiva *mámě*. U genitivu v pozici predikátu je konkurence s IPA obdobná (viz Svozilová – Uhlířová, 1990, s. 14). Mluvčí má vždy na mysli konkrétní osobu a v kontextu nepovažuje za nutné doplnit determinující člen, navíc jej už v předchozím spojení realizoval.

U IPA je frekvence v porovnání s genitivem výrazně nižší, většinou se opět jedná o vyjádření užší i širší posesivity, např. *mámina kolegyně v práci* (oproti nalezenému spojení *mámy kolegyně*), *máminy spolužáci*, *máminy křížovky*, obdobně i u dalších jmen.

Maskulinum *táta*

Jiná situace nastává u obecného jména *táta*, kde frekvence adjektiva výrazně převyšuje genitivní strukturu. Jelikož ani substantivum *máma* hláskově nealternuje, začínají se diferencovat substantiva v maskulinu a femininu. Rozdíl přikládáme větší ustálenosti této formy u jednotlivých mluvčích.

Tab. 2: maskulinum *táta*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	5	2	5	12	1,89
Adjektivum				26	4,09

U IPA se objevuje opět regionální varianta s jednotným sufixem: *tátovo nemo-ci/přítelkyně/černý boty*. Ta je přítomná i u genitivní podoby, kde dochází zároveň

k předsunutí celého genitivního spojení, jež obsahuje rovněž IPA – přivlastnění je tedy dvojí: *Kájovo táty táta*, podobně *našeho táty bratra/bratrance/maminka*. Někde mluvčí užívá genitiv bez determinace, např. *no strejc právě Pavel táty brácha*, k upřesnění již kontextově známé osoby.

Konkurenci zaznamenáváme v těchto kontextech:

(6) *a to je věc víceméně naše a táty*.

V konstrukci (6) mluvčí zřejmě opět přizpůsobuje tvar předchozímu zájmenu, určující člen není nutný, protože pragmaticky je již dostatečně naznačen vztah osob pod zájmenem *my* ke členu rodiny. Genitiv je realizován zřejmě také kvůli aktuálnímu větnému členění (dále AČV), mluvčí tedy zdůrazňuje, koho se daná skutečnost týká.

(7) A: *a ten bílej vode mě vydržel daleko dýl než tamty vod tatky* B: *ty táty sou nějaký přešlechtěný takový*.

V úryvku z dialogu (7) se jedná o tutéž situaci, genitivem bez předložky je realizována nápodoba jiného způsobu vyjádření přivlastnění, což by byla konstrukce *vod + substantivum* v genitivu.

Femininum *ségra*

U apelativa *ségra* se střídají hlásky *r-ř*, přesto je výsledná frekvence genitivu jen o málo vyšší než adjektiv. Anteponovaný genitiv se pak v našich datech nevyskytuje vůbec.

Tab. 3: femininum *ségra*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	6	4	0	10	1,57
Adjektivum				9	1,41

Struktury si konkurují v těchto případech:

(8) *když se jí nákej ten nápadník jako třeba ségry nebo náká bráchova holka že se jí nelíbili*.

V konstrukci (8) mluvčí ve specifikujícím dodatku za substantivem logicky použije genitiv. Záměr současně se vyvarovat střídání hlásek je naznačen u následujícího substantiva v maskulinu, kde volí IPA.

U následujících tří případů hraje nejvýraznější roli slovosled. Ačkoli v prvním příkladu zbylí mluvčí znají identitu dotyčné osoby,¹⁷ pro daný kontext je výpovědně důležitější jako osoba, jíž se přivlastňuje.

¹⁷ Vyjma posledního úseku, kde mluvčí pro vysvětlení doplňuje zájmeno, neboť je pravděpodobné, že i druhý mluvčí má sestru.

- (9) *kluk ségry ten Tomáš;*
 (10) *a s teda s kamarádem ségry přijedou;*
 (11) *víš co udělej najdi fotky ségry – moji.*

Maskulinum *brácha*

Toto životné maskulinum se vyznačuje častější volbou nesklonných nářečních variant pro adjektivní přivlastnění jako u spojení *bráchovo telata/bejvalá* nebo deklinační analogii *na bráchový číslo* (podle vzoru *mladý* místo jmenného tvaru *bráchovo*), *u bráchový přítelkyně*. Jeden z korpusových dokladů ukazuje pro mluvenou češtinu běžnou nespisovnou formu *bráchovejch*. I přes to, že zde registrujeme tendence ke zjednodušení, nerozvinuly se do genitivní podoby, tedy 3. stupně naší škály. Rozdíl ve frekvenci je však markantní.

V případech genitivu mluvčí spíše volili spojení předložky a substantiva (*v*)*od + bráchy*, které jsme do statistik zobrazených v tabulce nemohli zahrnout. Konkurence struktur je možná pouze v úseku se zároveň předsunutým genitivem:

- (12) *Michalovo prostřední Andrea, bráchy céra.*

Vylučujeme důvod alternační i slovosledný, mluvčí má spíše důvod zdůraznit a zároveň vysvětlit, kdo je Michal, než že by slovo *céra* bylo výpovědně důležitější – rodinný vztah je naznačen adjektivem *prostřední*.

Tab. 4: maskulinum *brácha*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	2	0	1	3	0,47
Adjektivum				16	2,52

Femininum *babička*

Přesto, že bychom vzhledem k hláskové dvojici *k-č* očekávali vyšší výskyt genitivu, výsledky ukazují opak.

Tab. 5: femininum *babička*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	3	7	0	10	1,57
Adjektivum				14	2,2

I když výskyt genitivu nedosáhl našich očekávání, převažují spojení konkurenčního stupně:

(13) *tohle je kamarádka babičky;*

(14) *ta světnička babičky.*

V konstrukcích (13) a (14) je patrný vliv slovosledu, dochází k vytknutí osoby v genitivu. U druhého uvedeného případu mluvčí dvakrát volí stejnou variantu, přičemž po prvním užití se výraz *babička* stává kontextově zapojeným, a tak je ovlivňujícím faktorem rovněž výslovnost (srov. blízkost tří hlásek č: *babiččina světnička*).

(15) *já už mam ten pohled babičky.*

V konstrukci (15) se jedná o jediný výskyt genitivu posesivního s primární generickou referencí, jímž se popisuje spíše kvalita, tudíž by jej bylo možné nahradit druhově posesivním adjektivem *babičkovský*.

(16) *nó děda tatínek maminy ne tatínek babičky.*

V konstrukci (16) se mluvčí opravuje a přizpůsobuje posesivní konstrukci předchozímu genitivu, opět zde působí AČV (*děda*, tedy *tatínek* jakožto známá informace uváděná do souvislosti s novou).

(17) *stěhování babičky na pátek.*

Genitiv adnominální se v konstrukci (17) nachází na pomezí šířeji posesivního a předmětného vztahu, proto je zde zvolena postpozice (neshodný přívlastek v genitivu jako objekt děje).

Maskulinum děda

U dalšího životního maskulina, *děda*, jsme znovu zaznamenali výraznější odlišnost ve frekvenci adjektiva a genitivu – stejně jako u předchozích substantiv mužského rodu mluvčí volí spíše první způsob přívlastnění. Výskyt na milion slov je dokonce ještě vyšší než u slova *táta*. V určitých kontextech se uživatelé jazyka opět přiklonili k jednotné deklinaci, např. *vo dědovo šedesátku*, *dědovo votisky*, *dědovo brejle*, nebo analogii, např. *zít dědový [auto]*, *z dědový strany*, či naopak ke krátké hláске v sufixu, viz *dědovym autem*, *na dědovym hrobě*, popř. obecněčeské variantě sufixu ve složeném tvaru *dědovejch narozenin* (všechny příklady od mluvčích z oblasti Čech). Pro přívlastnění v genitivu se častěji užívá předložkového spojení *(v)od + dědy*.

V jednom kontextu jsme antepozici genitivu identifikovali:

(18) *Navrátil jakožto jeho jeho otce teda dědy jakožto bejvalej kamarád.*

V (18) jsou informace doplňovány během rozpomínání si na děj filmu. Mluvčí si zřejmě nejprve uvědomuje konstrukční omezení (*jeho otce*, ne **jeho otcův*), kde je nutno zvolit výhradně genitivní tvar, jemuž přizpůsobuje i následnou opravu (*teda dědy kamarád*).

(19) *dyť maminky je to maminky je Pavlíkov né dědy.*

Postponovaný genitiv mluvčí zřejmě upřednostňuje ze stejného důvodu v konstrukci (19), kde se jedná v podstatě o zopakování predikativního postavení (*je to maminky*) a kontrastivní srovnání (*maminky, né dědy*) udává daný slovosled, v němž je slovo ještě zdůrazněno.

(20) *maminka – jako – dědy otce mýho.*

Komplikovaný popis rodinných vztahů vede další účastníci komunikace k výběru genitivu v (20). Jedná se znovu o příklad, kde mluvčí posluchačům předává informace postupným připojováním. Kdyby mluvčí zvolila IPA, nemohla by navíc opsat substantivum explikačním přístavkovým spojením *otce mýho*.

Tab. 6: maskulinum *děda*

Struktura				Počet celkem	Frekvence celkem
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		
Genitiv	2	2	1	5	0,79
Adjektivum				29	4,56

3.2 Vlastní jména

Se zřetelem k nižšímu výskytu proprií, jejichž užívání je rozptýleno mezi jednotlivá křestní jména, ilustrujeme jejich přehled souhrnnou tabulkou.

3.2.1 Feminina

Tab. 7: propria ve femininu¹⁸

Jméno	Genitiv			Adjektivum	Počet celkem	
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		G	A
Jana	9	0	7	4	16	4
Lenka	3	3	2	2	8	2
Anička	1	2	2	1	5	1
Maruška	0	1	4	2	4	2
Markéta	0	2	2	3	4	3
Bára	1	0	5	2	5	2
Olga	3	1	0	0	4	0
Celkem	17	9	22	14	46	14

¹⁸ Aby byla usnadněna interpretace dat z tabulek, znovu uvádíme naši třístupňovou škálu, přičemž platí následující: 1. stupeň: Postponovaný genitiv je jedinou možností v dané větě, neboť použití adjektiva je konstrukčně omezeno. 2. Genitiv se nachází v postpozici, ačkoliv pro dané substantivum bylo možno zvolit IPA. 3. Genitiv je antepoňován.

V případě propria *Jana* mluvčí přechází přímo k anteponovanému genitivu, kterému by mohlo kromě spojení *tý Jany sestra* s determinujícím členem konkurovat adjektivum: *mám Jany* [boty], *Jany tatínek/maminka*, *Jany méno* nebo *Jany plánek*. V tomto případě je pravděpodobné, že vliv na volbu má hlásková alternace. Přidání sufiku *-in* by navíc vedle sebe přímo umístilo dvojici [ň]/[n], v plurálu pak dokonce [ň]/[ň] (např. *Janini bratři*). Mluvčí se však zřejmě snaží zachovat pozici shodného přívlastku alespoň pomocí předsunutí a zároveň tím může upravit slovosled ke zdůraznění řídícího substantiva, např. *to byl Jany – tatínek*. Podobné výsledky s antepozicí genitivu má proprium *Bára*, podle nás z identických důvodů: *Báry kluk* (výpovědně důležitější, dále se o něm mluví), *Báry strejda/mamka* (spíše než AČV souhra nealternujícího *r*, nesklonnosti a kratší struktury v rychlém proudu řeči). Kombinací těchto dvou faktorů se vyznačuje i genitiv u propria *Maruška*: *to je Marušky manžel, ta Marušky sestra, Marušky tatínek*. Ještě výraznější rozdíl byl patrný u vlastního jména *Anička*, kde se adjektivum vyskytlo pouze jednou, kdežto předsunutý genitiv dvakrát z pěti případů, a sice *Aničky táta/mamka*. Neshodný přívlastek je kontextově zapojen, důraz je kladen na přivlastňovanou osobu a opět registrujeme vyhnutí se potenciální morfonologické alternaci.

Lze se domnívat, že úlohu sehrává i snaha odlišit přivlastnění od domácí podoby jména, např. *Janina*, jejíž tvary se shodují s tvary IPA. V korpusu je mluvčí použili správně pouze ve dvou případech (*Janiny, Janinejch*¹⁹) oproti nesprávnému *Janinou pětistovku* (místo *Janinu* jako matčinu) a jihozápadočeské podobě *Janino svaťbu*.

U propria *Lenka* jsou podobné tendence (výslovnost a AČV) u mluvnických úseků: *dyť Lenky sestra taky, ten Lenky švára*. U dvou mluvčích jsme zaznamenali kolísání mezi oběma strukturami, které se v promluvě překrývají: A: *ně todleto je vyložené prostě – styl Lenky ano* + B: *Lenčin [styl]* (popřípadě se, u jiného jména, mluvčí sám opravuje: *to byl Aničky – Aniččin názor*). Mluvčí opět připojuje explikační dodatek pro druhého komunikanta, viz *jo jako brácha? – Lenky*, nebo se posesivní struktura nachází v predikační pozici a kvůli elipse není jasný obsah reference, proto pro mluvčí může být přirozenější nesklonný genitiv, tak např. *todle je Lenky [jídlo/knedlíčky]*.

Posesivní formu vlastního jména *Markéta* nejvíce ovlivňuje výslovnost. Ač je frekvence relativně vyrovnaná, i u IPA mluvčí předchází tvoření nikoliv alternačních dvojic jako u genitivu, ale hromadění hlásek [tʃ]/[ň], viz *Markétiný mámě* (správně *Markétině*).

Vlastní jméno *Olga* jsme vyhledávali za účelem doplnit řadu morfonologických alternací, přičemž adjektivní struktura nebyla vůbec přítomna.²⁰ Souhrnně však převládá genitivní konstrukce a počet antepozic převyšuje počet postpozic.

¹⁹ Kde však registrujeme obecněčeskou diftongizaci *y* v *ej*.

²⁰ Což platí pro velkou část vlastních jmen, která jsme do hledání zahrnuli.

3.2.2 Maskulina

Tab. 8: propria v maskulinu

Jméno	Genitiv			Adjektivum	Počet celkem	
	1. stupeň	2. stupeň	3. stupeň		G	A
Honza	2	1	3	23	6	23
Michal	0	0	0	16	0	16
Petr	3	0	0	14	3	14
Jirka	0	3	4	9	7	9
Jarda	1	1	1	7	3	7
Filip	0	0	0	6	0	6
Pepa	0	0	3	3	3	3
Celkem	6	5	11	80	22	80

Propria v maskulinu jsou oproti těm ve femininu (a rovněž jako apelativa) mnohem častěji použita ve tvaru posesivního adjektiva, výjimku představuje proprium *Pepa* (genitiv však má mírně vyšší průměrnou redukovanou frekvenci, resp. výskyt ve třech různých rozhovorech). Korpusová data i u dalších (zde již neuvedených) jmen ukázala, že genitiv posesivní často neregistrujeme ani v jednom výskytu (srov. substantiva ve femininu). Na rozdíl od jmen ve femininu nepodléhají morfonologické alternaci, takže jediným možným problémem, jemuž musí mluvčí čelit, je deklinace, viz jednotný sufix *Jardovo vnuk*, *Honzovo psi*, *z Petrovo veselky*, *Jirkovo teta* apod. I přesto se v běžné mluvě preferuje IPA.

Zaznamenali jsme však i pronikání antepomonovaného genitivu, častým jevem je předsunutí celého víceslovného výrazu, resp. křestního jména a příjmení: *malého Jirky x ségra*, *Pepy x tchán*, *Honzy x žena*, *Jardy x manželka*. V ostatních případech *Pepy ségra* nebo *Pepy maminka*, *Honzy mamka*, *Jirky brácha/tátu* se kombinuje záměrná slovosledná antepozice (např. mluvčí si není jist, zda potkal sestru, nebo maminku) se zachováním nesklonné struktury místo sklonné. Konkurenční struktury odůvodňujeme po vzoru substantiv ve femininu následovně: v konstrukci *sestra Jardy* a *psychický stav Jirky* hraje roli slovosled, registrujeme zdůraznění posesora spíše než osoby, stavu, jež mu náleží; v konstrukci *ta Jitka – Honzy?* se jedná o explikační dodatek, v konstrukci *to nebylo Jirky a či je to zelený* – *Jirky* pak registrujeme vzhledem k elipse a odkazovacímu zájmenu *to* nejasnou referenci, navíc vzdálenou predikační pozici.

V souladu s Uličným (2018, s. 500) tak pomocí dat z korpusu mluvené neformální a neverejné češtiny alespoň naznačujeme introflexivní procesy ve vztahu k morfologii a morfosyntaxi, což je nepochybně zajímavou typologickou změnou, která čeká na hlubší zpracování pomocí rozsáhlejšího objemu jazykových dat.

ZÁVĚR

Porovnáme-li jednotlivé výskyty u vzorku sledovaných substantiv, můžeme z nich vyvodit několik závěrů: IPA převažují u apelativ i proprií mužského rodu (s celkovou frekvencí výskytu na milion slov s ohledem k počtu zkoumaných slov 3,72 ku 1,05 a 1,75 ku 0,49). Genitiv posesivní převažuje u apelativ i proprií ženského rodu (s celkovou frekvencí výskytu na milion slov s ohledem k počtu zkoumaných slov 2,04 ku 1,73 a 1,06 ku 0,31), přesto mají propria vyrovnanější výskyt obou struktur (1,03 A, 0,76 G) než u apelativ, kde se vyskytuje především posesivní adjektivum (2,73 A, 1,54 G). Anteponovaný genitiv se u proprií vyskytuje ve 45 % případů daného vzorku, u apelativ je to v 25 % případů. Konkurence postponovaného genitivu s adjektivem mohla proběhnout ve 47 případech z celkových 127 genitivních struktur.

Ačkoliv se v dosavadní literatuře k tématu předpokládala spíše preference genitivu, kterým je upozadováno adjektivum, v mluvené (neformální, neveřejné) podobě jazyka se v našich datech ukazuje tendence opačná. Posesivum adjektivní celkově převládá navzdory všem omezením a tendencím zjednodušovat deklinaci, pouze u substantiv ženského rodu ji převyšuje podoba genitivní. V převaze jsou všechna ženská propria v podobě G posesivního, u nichž při tvoření posesivního adjektiva dochází k morfonologické alternaci, i potenciálně méně problematické *Anička* – *Aniččin*. U apelativa *babička* již registrujeme mírnou převahu adjektivního přivlastňování, což přičítáme právě méně problematické palatalizaci, která v proudu řeči pravděpodobně splývá pouze v jedno č. Nejen pro absenci této alternace je výrazně zachována rozrůzněnost obsažená v sufixech IPA u substantiv mužského rodu.

Poukázali jsme také na to, že v mnoha případech mluvčí nepotřebují determinující člen u genitivu, neboť na základě společně sdílených informací sama struktura plně dostačuje komunikačnímu účelu. Počet anteponovaných genitivů celkově není zanedbatelný, neboť u většiny jmen konkuruje počtu postponovaných genitivů, a jedná se tak o vzrůstající trend nejen v mluvené, ale i v (neformální) psané češtině, např. ve sféře elektronické komunikace.

Předpokládáme, že mezi substantivy rozdílných rodů může docházet k postupné diferenciaci při preferování posesivního genitivu, neboť i při srovnání dvou jmen bez morfonologické alternace převažovala adjektivní struktura pro maskulinum (např. *táta*) a struktura genitivní pro femininum (např. *máma*), což naznačuje novou, dosud nepopsanou tendenci, kterou zatím nedokážeme uspokojivě vysvětlit.

Bibliografie

DUŠKOVÁ, Libuše a kol.: Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny. Praha: Ústav anglického jazyka a didaktiky FF UK 2003. 673 s.

- CVRČEK, Václav a kol.: Mluvnice současné češtiny. Praha: Karolinum 2010. 416 s.
- FURDÍK, Juraj: Přídavné mená. In: Oravec, J. – Bajžíková, E. – Furdík, J.: Morfológia. Súčasný slovenský spisovný jazyk. Bratislava: SPN 1988, s. 75 – 94.
- GREPL, Miroslav a kol.: Příruční mluvnice češtiny. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1995. 799 s.
- GREPL, Miroslav – KARLÍK, Petr: Skladba spisovné češtiny. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1986. 474 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois: Stručná mluvnice česká. 26. upr. vyd. Praha: Fortuna 2002. 246 s.
- HORÁLEK, Karel a kol.: Mluvnice češtiny 1. Praha: Academia 1986. 566 s.
- JANČÁK, Pavel: Běžná mluva v Praze a její nářeční zázemí. In: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Eds. F. Daneš et al. Praha: Academia 1997, s. 200 – 211.
- MIKO, František: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 254 s.
- NOVOTNÁ, Petra: Konkurence posesivního genitivu a posesivních adjektiv v současné češtině. Plzeň: Pedagogická fakulta 2013. 59 s.
- NOVOTNÝ, Jiří: Genitiv v současné spisovné češtině z hlediska její normy a kodifikace. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha: Academia 1979. s. 179 – 186.
- PÍTHA, Petr: K popisu přivlastňovacích adjektiv I. In: Slovo a slovesnost, 1991a, roč. 52, č. 1, s. 4 – 9.
- PÍTHA, Petr: K popisu přivlastňovacích adjektiv II. In: Slovo a slovesnost, 1991b, roč. 52, č. 2, s. 81 – 88.
- PROUZOVÁ, Hana: Umělcin životopis? In: Naše řeč, 1986, roč. 69, č. 1, s. 54 – 55.
- PROUZOVÁ, Hana: Přivlastňovací přídavná jména na *-ův*, *-in* v současné češtině. In: Naše řeč, 1964, roč. 47, č. 3, s. 129 – 142.
- RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 895 s.
- SVOZILOVÁ, Nad'a – UHLÍŘOVÁ, Ludmila: Přivlastňovací 2. pád versus přídavné jméno (individuálně) přivlastňovací (10 stupňů Celsia). In: Naše řeč, 1990, roč. 73, č. 1, s. 11 – 17.
- ULIČNÝ, Oldřich: Posesivní genitiv redivivus. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 3, s. 497 – 501.
- VACHEK, Josef: Ještě k osudu českých posesivních adjektiv (Glosa k pohybu v českém tvarosloví). In: Slovo a slovesnost, 1972, roč. 33, č. 2, s. 146 – 148.

Elektronické zdroje

- ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupné na: <http://www.korpus.cz> [cit. 23. 05. 2020].